

Darius Indrišionis

„Jie elgiasi kaip žydai“: antispekuliacinė propaganda ir „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimas Lietuvoje 1941–1944 m.

Straipsnyje analizuojamos 1941–1944 m. laikotarpiu lietuviškoje spaudoje aktyviai plėtotos socialinės-ekonominės propagandos kampanijos: 1) antispekuliacinė propaganda; 2) raginimai lietuviams imtis prekybos (tai galima vaizdžiai pavadinti „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimu).

ĮVADAS

Prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, sovietinius okupantus netruko pakeisti nacių okupantai. Tučtuojau prasidėjusios masinės žudynės bei kita represinė nacių politika Lietuvoje yra sulaukusi nemažai istorikų dėmesio. Tuo tarpu socialinė-ekonominė naujųjų okupantų veikla – mažiau tirta tema.

Socialinei-ekonominei nacių veiklos sferai galima priskirti nuo pat pirmųjų nacistinės okupacijos dienų prasidėjusią kovą su spekuliacija, pasireiškusia ne tik ekonominių nelegalių persekiojimu, bet ir gausia bei įvairialype antispekuliacine propaganda. 1941-ųjų vasarą sunaikinus didelę dalį

Lietuvos žydų bendruomenės, šalia kovos su spekuliacija pradėtas aktyviai plėtoti kitas propagandinis naratyvas – esą dėl istorinių aplinkybių prekyba ilgą laiką buvo svetimšalių (suprask, žydų – D. I.) rankose, o dabar (kraštą valdant naciams – D. I.) lietuviai turi istorinę progą sukurti savų prekybininkų, kuriems nebūdingos „žydų spekuliacijos“, luomą.

Tyrimo objektas – šios dvi nacių režimo aktyviai plėtotos socialinės-ekonominės propagandos kampanijos. Straipsnio tikslai: 1) remiantis nacių okupacijos laikotarpio spauda, išanalizuoti antispekuliacinės propagandos raišką; 2) remiantis ta pačia šaltinių baze, išnagrinėti „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimo propagandą.

Darbo uždaviniai: 1) atskleisti, kokia gyventojų ap(si)rūpinimo ir spekuliacijos padėtis buvo nacių okupacijos pradžioje; 2) išnagrinėti antispekuliacinės propagandos elementus ir jų veiksmingumą; 3) išanalizuoti, kaip spaudoje buvo kuriamas „naujosios prekybos“ ir „naujojo prekybininko“ įvaizdis; 4) ištirti, kaip „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimo nesėkmė atsispindėjo lietuviškoje 1941–1944 m. laikotarpio spaudoje.

Tyrimo chronologinės ribos – nacių okupacijos Lietuvoje laikotarpis (žvelgiant į nagrinėsimų šaltinių chronologiją, galima patikslinti, kad galinė chronologinė riba – 1944-ųjų liepos pradžia, kai, sovietams reokupuojant Lietuvą, pronacistinės spaudos darbas gana staigiai nutrūko). Darbe naudosimas aprašomasis ir diskurso analizės metodai.

Istoriografija. Kaip vertingą tyrimą, nagrinėjantį nacių okupuotos Lietuvos gyventojų aprūpinimo klausimus, kainų politiką ir juodosios rinkos aktyvumą, galima paminėti istoriko Justino Braslausko straipsnį. Tiesa, dera pastebėti, kad nors kai kurios spekuliacijos apraiškos (pavyzdžiui, mainų prekyba) J. Braslausko straipsnyje aprašytos gana išsamiai, bet bendram juodosios rinkos vaizdui atskleisti tyrimo gylio kiek pritrūko, o apie propagandinius kovos su spekuliacija aspektus beveik neužsiminta, apsiribota kelių antispekuliacinių reidų ir baudžiamosios politikos aprašymu¹. Kitas gerokai ankstesnis J. Braslausko straipsnis, skirtas nacių okupuotos Lietuvos prekybos sistemai, – mažiau vertingas šio tyrimo požiūriu. Nors jame gana išsamiai aprašoma prekybos padėtis atėjus naciams, tačiau „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimas, kaip propagandos akcija, turėjusi vienaip ar kitaip paliesti visą prekybos sistemą, iš esmės ignoruota – aprašytas tik prekybos mokyklų tinklo plėtimo faktas². Derėtų pastebėti, kad abiejuose J. Braslausko straipsniuose gausu pasikartojimų, aprašomi tie patys epizodai (pavyzdžiui, spekuliantų gaudymas Nemuno garlaiviuose ir pan.). Šiuos du straipsnius sunku vertinti kaip du atskirus tyrimus, nes tai iš esmės to paties tyrimo papildymas. Paskiros prekybos mokyklos (Šiaulių prekybos instituto) istorija atskleista istorikės Aistės Lazauskienės nedidelėje monografijoje³. Dar kaip vertingas paminėtinas istoriko Nerijaus Šepečio straipsnis apie lietuviškojo verslumo

ypatybes⁴. Nors šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama tarpukariui, bet galima susidaryti nuomonę, kodėl vėlesnis „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimas vis dėlto buvo nesėkmingas. Kaip kontekstiniu požiūriu vertinga studija, vienaip ar kitaip paliečianti spekuliacijos ar prekybos sistemos problema, paminėtina nacių okupacijos laikotarpiui skirta A. Bubnio monografija⁵. Tiesa, minėtuose darbuose pasigendama išsamios antispekuliacinės propagandos ir „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimo analizės, taigi, esamas tyrimas turės užpildyti tam tikras tuščias istoriografijos ertmes.

Šaltiniai. Tyrime nagrinėsima lietuviška nacių okupacijos laikotarpio spauda. Pasirinkti ne tik pagrindiniai lietuviški nacmečio dienraščiai (Kaune 1941–1942 m. leistas „Į laisvę“ (toliau išnašose – LAI) bei šio dienraščio tęsinys – 1943–1944 m. leista „Ateitis“ (toliau išnašose – ATE), taip pat Vilniuje 1941–1944 m. leista „Naujoji Lietuva“ (toliau išnašose – NL), bet ir regionų (Šiauliuose 1941–1944 m. leista „Tėviškė“ (toliau išnašose – TĖV) bei Panevėžyje 1942–1944 m. leistas „Panevėžio apygardos balsas“ (toliau išnašose – PAB), o taipogi ir provincijos savaitraščiai (Telšiuose 1941–1944 m. leista „Žemaičių žemė“ (toliau išnašose – ŽŽ) bei Biržuose 1941–1944 m. leistos „Naujosios Biržų žinios“ (toliau išnašose – NBŽ).

ANTISPEKULIACINĖ PROPAGANDA NACIŲ OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Tiek paskutiniaisiais Pirmosios Lietuvos Respublikos metais, tiek pirmuoju sovietmečiu į spekuliantus valdžia žiūrėjo neigiamai. Šis požiūris tiesiogiai atsispindėjo tų laikotarpių spaudoje. Tiesa, jei Nepriklausomoje Lietuvoje antispekuliacinė propaganda pasireiškėdavo periodiškai skelbiamais didelėmis baudomis nubastų spekuliantų sąrašais, tai

Lietuvą okupavus sovietams, tokie sąrašai jau skelbė apie ilgalaikį nubaustųjų siuntimą į lagerius. Pasauliniam karui įsibėgėjant, apsirūpinti prekėmis darėsi vis sunkiau tiek tarptautiniu, tiek vietos lygmeniu. Valdžiai buvo patogu augantį visuomenės nepasitenkinimą nukreipti į vadinamuosius spekuliantus – tuos, kurie neleistinai keldavo kainas (lupikaudavo), užsiimdavo slaptąja ar mainų prekyba bei kitomis, valdžios požiūriu nepriimtiniomis, kombinacijomis.

Prasidėjus nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, ekonominė įtampa smarkiai išaugo. Karo veiksmų metu natūraliai sutrūkinėjo nusistovėję prekybiniai santykiai, dėl įvairių priežasčių stėjo įvairių įmonių – tiek pramonės, tiek prekybos – darbas. Rekvizicijų baimė skatino gamintojus ir prekybininkus slėpti turimas prekes, o rublių tapsmo beverčiais perspektyva vartotojus gynė į parduotuves – pirkti viską, kas tik parduodama, kaupti atsargas. Tokia aplinka buvo tinkama spekuliantams veikti.

Todėl suprantama, kodėl pirmieji nacių viešai paskelbti atsišaukimai į visuomenę buvo antispekuliaciniai. 1941 m. birželio 25 d. „Į laisvę“ paskelbtas „karinio viršininko“ įsakymas, kad visos parduotuvės (ypač – maisto) „turi būti atidarytos“, o kainos privalo likti tokios, kokios buvo. Markė įkainojama 10 rublių⁶. Tą pačią dieną paskelbtas Kauno karo komendanto plk. J. Bobelio įsakymas, nurodantis kooperatyvams, kepykloms ir malūnams užregistruoti turimas maisto atsargas⁷. Vilniuje įsakymas, draudžiantis kelti kainas, buvo lydymas grasinimo, kad spekuliantai „bus baudžiami mirties bausme“⁸. Kiek vėliau draudimai kelti kainas pasirodė ir provincijos spaudoje⁹. Naujieji okupantai iškart paskelbė netoleruosiantys jokių spekuliacijų, o esant reikalui, taikysiantys pačias griežčiausias bausmes.

Pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis dėl išaugusios spekuliacijos buvo kaltinami

žydai. Tai ypač reiškėsi Vilniuje: „Naujoji Lietuva“ kone kasdien spausdindavo pranešimus apie „parduotuves apipuolusius“ žydus, superkančius visas įmanomas prekes, nieko nepaliekant lietuviams¹⁰. Žydai taip pat buvo kaltinami atsargų kaupimu¹¹ ir *perkųpčiovimu*¹² – iš ankstesnių laikų atėjusia praktika, kai miesto prieigose būdavo sutinkami turgun važiuojantys ūkininkai ir pigiau perkamos jų prekės. „Jei spekuliantas, tai būtinai žydas“¹³, – tokiais iškalbingomis antraštėmis skaitytojams būdavo nurodomi „spekuliacijos kaltininkai“. Tiesa, netrukus pradėjus skelbti kainų kėlėjų sąrašus, paaiškėjo, jog į spekuliacijas įsivėlė ir lietuviai, ir lenkai¹⁴. Nepaisant to, visą likusią 1941-ųjų vasarą periodiškai pranešinėta apie Vilniuje¹⁵ ar provincijoje¹⁶ spekuliuojančius žydus.

Atskirai reikėtų aptarti 1941 m. liepos 25 d. „Naujojoje Lietuvoje“ išspausdintą kažkokio M. Sargenio straipsnį „Kova su spekuliacija“. Šiame tekste spekuliacijos reiškinys kildintas iš ankstesnių laikų beigi įvardyti jo kaltininkai („Didžiausi, sukčiausi spekuliantai Lietuvoje visuomet buvo žydai“). Konstatuota, kad žydų dalyvavimas spekuliacijoje yra aktyvus ir įvardijama kovos su šiuo reiškiniu prasmė („Kova su spekuliacija tai kova su vis dar nepasitraukusia iš privačios prekybos žydija“). Vis dėlto pripažinta, jog spekuliacija būdinga ne vien žydams („Tačiau spekuliuoja ne vien žydai, bet ir kitų tautybių žmonės“)¹⁷.

Rugsėjo 25 d., praėjus dviem mėnesiams – jau po to, kai didžiųjų miestų žydų bendruomenės buvo suvartytos į getus, o provincijos žydai tiesiog išžudyti – Kauno dienraštis „Į laisvę“ paskelbė cinišku optimizmu trykštantį tekstą „Prekybos reikalais“. Ten rašoma, kad „pašalinus iš viešojo gyvenimo žydus, prekybos srityje įvyko dideli pasikeitimai“. Spėjama, jog „tikriausiai žymiai sumažės spekuliacijos ir įvairios sukybės, kurių ypač gausu buvo bolševikų

laikais“. Taip pat išdidžiai pareiškta, kad „mūsų prekyba dabar aiškiai pasisuko į Vak[arų] Europos tautų prekybos pavyzdį.“¹⁸ Iš paminėtų tekstų galima daryti išvadą, jog pirmaisiais nacių okupacijos mėnesiais per spaudą bandyta įteigti mintį, kad žydai yra pagrindiniai (ir iš esmės vieninteliai) spekuliacijos kaltininkai, o jų „pašalinimas iš viešojo gyvenimo“ (kitai sakant, suvarymas į getus ir išžudymas) – sprendimas, turįs panaikinti spekuliaciją ir Lietuvos prekybinį gyvenimą pasukti kokybišku, vakarietišku keliu – į prekybą be spekuliacijos.

Netolima ateitis parodė, kad toks mąstymas buvo klaidingas. Dar vasarą spekuliantais jau buvo įvardyti lupikaujantys ir pigiai išaugintų produktų nenorintys parduoti kaimo gyventojai¹⁹. Rugsėjo pradžioje pranešta apie Vilniaus priemiesčiuose vykstančią nelegalią prekybą kiemuose: ūkininkai, suvažiavę į kiemus, prekiauja su vilniečiais²⁰ (pastebėtina permaina – anksčiau ūkininkai taip (kiemuose ir pakelėse) prekiaudavo daugiausia su žydais²¹, o čia minimi „vilniečiai“ – tikėtina, lenkų ir lietuvių tautybių). Spalį prie Kauno pastebėtas atsinaujinęs *perkupčivimas*²² – ir šįsyk akivaizdu, jog „naujaisiais perkupčiais“ buvo ne Kauno žydai (jau suvaryti į getą), o lietuviai (tekste – „kauniečiai“). Naujoji – lietuviška – spekuliacija netruko pasireikšti ir provincijoje: Biržų gyventojai dideliais kiekiais supirkinėjo kiaušinius ir vežė parduoti į Rygą²³. Telšiuose pastebėtas ūkininkų polinkis išparduoti produkciją neprivažiavus turgaus²⁴ (iš esmės – tas pats *perkupčivimas*). Galima teigti, kad jau anksčiau 1941-ųjų rudenį tapo aišku, jog masinės žydų žudynės neišsprendė spekuliacijos problemos – „vietiniai gyventojai“ nepanoro užsiimti „Vakarų Europos tipo prekyba“ ir tapo „naujaisiais spekuliantais“.

Galima kelti probleminį klausimą: ar lietuvių (Vilniaus krašte – lenkų) įsitraukimas į spekuliaciją buvo visiškai naujas dalykas, ar

tiesiog naujoje šviesoje išryškėjęs (ir galimai išaugęs) senas reiškinys? Lietuviškų ir lenkiškų pavardžių nubaustųjų už spekuliaciją sąrašuose pasitaikydavo tiek paskutiniais Nepriklausomos Lietuvos metais, tiek pirmuoju sovietmečiu. Neturint išsamios nubaustųjų (ar įtariamų) už spekuliaciją statistikos, problemiška pasakyti, kokia dalis „ankstesniais laikais“ spekuliacijos asmenų buvo ne žydai. Galima tik teigti, jog tarp spekuliantų pasitaikydavo ir lietuvių, ir lenkų.

Norint suvokti, kas pasikeitė Lietuvą užėmus naciams, reikia aptarti reiškinį, kuris spaudoje būdavo įvardijamas kaip „miesto ir kaimo santykiai“. Reiškinių esmė – itin problemišku tapęs miesto gyventojų aprūpinimo maistu klausimas ir miestiečių bandymas apsirūpinti maistu neformaliai (dažniausiai – važiuojant į kaimus ir supirkinėjant maisto produktus). Šis reiškinys, plačiai apėmęs visą Lietuvą, kaimo gyventojus valdžios akyse automatiškai pavertė spekuliantais, o miesto gyventojus – jų klientais (taip pat smerktiniais).

Miesto gyventojų aprūpinimas būtiniaisiais produktais buvo problemiškas nuo pat nacių okupacijos pradžios. 1941 m. liepos 5 d. Kaune įvestos kortelės maisto produktams, muilui ir žibalui²⁵. Po kelių savaičių teko viešai pripažinti, kad kortelių sistemą reikėtų tobulinti, nepaisant to, esminis jos tikslas – „apsisaugoti nuo spekuliacijos“²⁶. Vilniuje situacija buvo identiška – įvesta kortelių sistema, o parduotuves netruko apgulti pirkėjai²⁷. Ilgalakis stovėjimas eilėje nereiškė, kad pavyks gauti norimų prekių – nutikdavo taip, kad pardavėjai pareiškėdavo, jog prekės baigėsi ir pirkėjams tekdavo skirstytis nieko nepešus²⁸. Nepavykus apsirūpinti būtiniaisiais produktais per parduotuves, miestiečiai eidavo į turgų – tiesiogiai prekiauti su atvykstančiais ūkininkais.

Prekyba turguje irgi įgavo specifinį pobūdį. Atvykę ūkininkai nenorėjo prekiauti

už rublius – nes nebuvo tikri, ar ilgai šią valiutą begalės panaudoti. Įsivyravo natūriniai mainai, kai ūkininkai parduodavo maisto produktus, o už tai iš miestiečių pasiimdavo prabangos prekių – radijo imtuvų, spintų ir kt.²⁹ Net ir čia netruko atsirasti tarpininkų – tokių, kokių galima būtų pavadinti tikrų tikriausiais spekuliantais, kurie supirkdavo iš ūkininkų prekes ir perparduodavo miestiečiams gerokai brangiau³⁰. Ūkininkai taip pat įsiveldavo į kombinacijas, pavyzdžiui: Trakų apskrities valstiečiai gabendavo žemės ūkio produktus į Vilnių, juos brangiai parduodavo, gaudavo pramoninių prekių ir grįžę į kaimą jas parduodavo dar brangiau³¹. Esant tokioms sąlygoms, miestiečiams tekdavo patiems važiuoti į kaimą ir ten pirkti maisto produktus.

Miesto gyventojų ėjimas į kaimą buvo smerkiamas spaudoje. 1942 m. vasarį „Naujoji Lietuva“ ragino ūkininkus nebendradarbiauti su „spekuliantais, kurie būriais slankioja po kaimus, supirkinėja pas valstiečius ką gaudami ir paskui beprotiškomis kainomis parduoda kitiems.“³² Nors kaip sveikintina bendradarbiavimo su spekuliantais alternatyva buvo nurodomas produktų pristatymas kooperatyvams („Maistui“, „Pienocentriui“), bet ūkininkams labiau naudinga buvo parduoti spekuliantams – dėl tokios tendencijos minėti kooperatyvai netgi turėjo nutraukti gyventojų aprūpinimą sviestu ir riebalais³³. Miesto gyventojų savarankiškas apsirūpinimas maistu tęsėsi visą nacių okupacijos laikotarpį: 1943 m. pavasarį Kainų priežiūros įstaiga prie Šiaulių apygardos komisaro surengė kratą Pakruojo–Šiaulių siaurajame geležinkelio. Reido metu nustatyta, kad beveik visi iš 800 traukinio keleivių vežėsi nedidelius kiekius sviesto, kiaušinių, kumpio, lašinių, naminės degtinės, o apie 30 keleivių gabeno didelius kiekius tų pačių produktų. Nedideli kiekiai nebuvo konfiskuojami, o dideli – konfiskuoti³⁴. Iš šio

epizodo galima įsivaizduoti – koks skaičius į kaimus važiuojančių miestiečių važiuodavo apsirūpinti (taigi, gabendavo nedidelius kiekius produktų), o koks užsiėmė spekuliacija (gabendavo didelius kiekius, kurie po to būdavo konfiskuojami). Akivaizdu, jog didžioji dalis į kaimus važiuojančių miestiečių buvo ne pelno ištroškę spekuliantai, o tiesiog save ir artimuosius išmaitinti norintys žmonės.

Valdžios požiūriu, susidariusi situacija buvo akivaizdžiai nepriimtina. Prieš išplitusią spekuliaciją buvo imtasi įvairiapusės propagandos, kurią pagal pobūdį galima būtų suskirstyti į tris temas: 1) apeliavimas į visuomenės sąmoningumą; 2) patrauklių spekuliacijos alternatyvų propagavimas; 3) bauginimas represijomis. Kiekvieną šių temų privalu aptarti atskirai.

Apeliavimas į visuomenės sąmoningumą. Tai – plačiausia antispekuliacinės propagandos tema. Apeliuoti į visuomenės sąmoningumą pradėta nuo pat nacių okupacijos pradžios – jau minėti kreipimaisi į visuomenę raginant pradėti darbą, nekelti kainų ir nekaupiti atsargų – apeliavimas į sąmoningumą. Nuo pat pradžios nevingta pavyzdžių, rodančių, kad spekuliantai – viso labo stichiškoms nuotaikoms pasidavę kvailėliai, pavyzdžiui, įtikėję, jog rubliai greitai išnyks iš apyvartos, ir puolę šluoti parduotuvių lentynas³⁵. Netrukus spaudoje pasirodė spekuliantų įvardijimas visuomenės parazitais bei lyginimas su žydais, bandant visuomenei parodyti, kad spekuliacija – žydiškas reikalas ir ja užsiimti „naujojoje Lietuvoje“ yra gėdinga („Nebeturėdami naujajame savo gyvenime žydu, negalime juk leisti, kad pragaištingą anų darbą tęstų arijai“)³⁶. Aštrėjant kovoms fronte, atsirado kaltinimų spekuliantams sabotuojant vokiečių ginklo pergale: „Jis (spekuliantas – D. I.) neturi jokios teisės į ateitį. Jis pats pastatė save už visuomenės ribų. Jis išduoda kovojantį frontą, o tuo pačiu sabotuoja pergalę.“³⁷

Galima teigti, kad nuo pat okupacijos pradžios spekuliantai tapo vidaus priešu Nr. 1, ir toks jų statusas laikėsi tol, kol nacistinei Vokietijai sekėsi Rytų fronte – okupacijos pabaigoje spekuliantus į antrą planą nustūmė sovietiniai partizanai („banditai“).

Nuo pat pradžių pastebėta, kad apeliavimas į pačių spekuliantų sąžinę neduoda rezultato, taigi, imtasi plačiųjų visuomenės masių – raginta spekuliantus skusti policijai³⁸ ir boikotuoti³⁹. Maža to, gana greitai pasirodė pareiškimai, jog iš spekuliantų perkantys – tokie pat „bendrojo maitinimo užtikrinimo sabotuotojai“⁴⁰. Apeliuota į tautinę sąžinę, krikščioniškas bei bendražmogiškas vertybes, savanaudiška spekuliacija buvo priešpriešinama idealizmui, pavyzdžiui, dalyvavimui vadinamojoje savitarpio pagalbos veikloje ar įvairiuose medžiagų ir produktų rinkimo frontui vajams⁴¹. Dažnai visuomenė buvo raginama tiesiog susiprotėti ir nepirkti neadekvačiai brangių prekių, pavyzdžiui, papirosų – 20 kartų brangesnių nei oficiali kaina⁴². Galima apibendrinti, kad apeliavimas į visuomenę buvo įvairiapusis: vienus tikėtasi paveikti įkvepiančiais tekstais apie šviesią ateitį ir jais pasiekti būtiną pasiaukojimą, antrus bandyta paveikti pabrėžiant bendradarbiavimo su spekuliantais praktinį nenaudingumą, trečiams liko grasinimai ir gąsdinimai.

Specifinis visuomenės gąsdinimo būdas buvo per spaudą išpopuliarintas pasakojimas apie spekuliantus, įvairiose vietose prekiaujančius „netikru žibalu“, kuris pilamas į lempas ne vienoje vietoje sukėlė tragiškus gaisrus, kartais net su aukomis⁴³. Vilniuje esantis Halės turgus nesuk nurodytas kaip „netikro žibalo“ spekuliantų veiklos vieta: vienąsyk dėl ten pirktos žibalo apdegė 8 asmenys⁴⁴, po kelių dienų – sudegė visa sodyba⁴⁵. Buvo paviešinta net statistika, kad vien Vilniaus apygardoje per paskutinį 1942 m. ketvirtį dėl gaisrų, susijusių su „netikru žibalu“, žuvo 4 ir

buvo sužeisti 32 asmenys⁴⁶. „Netikras žibalas“, kurio sudėtyje būdavo primaišoma benzino – dėl to jis tapdavo sprogus – plito po visą Lietuvą: aukų pasitaikė ne tik Vilniaus, Kauno, bet ir Biržų⁴⁷ ar Telšių apylinkėse⁴⁸. Pasinaudojant tragiškėmis „netikro žibalo“ nelaimių istorijomis, bandyta išgąsdinti visuomenę ir įtikinti nepirkti iš spekuliantų.

Spaudoje pasitaikydavo skaitytojų atsiųstos korespondencijos, aprašančios konkrečius spekuliacijos atvejus ir reikalaujančios valdžios ar policijos atstovų dėmesio. Aišku, tokios žinutės buvo skirtos labiau ne valdžiai ar policijai, o pačiai visuomenei – pavaizduoti spekuliantus kaip jokių moralinių stabdžių neturinčius asmenis, lupikautojus ir parazitus. Pavyzdžių daug: degtukų pardavinėjimas neadekvačiomis kainomis⁴⁹, organizuotas normuotų prekių (indų) išpirkimas⁵⁰, pirkėjų apgaudinėjimas brangiai parduodant menkavertes prekes⁵¹ ir kt. Nusiskundimai „iš apačios“ turėjo sukurti įvaizdį, jog spekuliacija ne valdžios („iš viršaus“) sugalvota problema, o realus visuomenės kasdienio gyvenimo skaudulys.

Korespondencijų autoriai ne sykį išreiškė susirūpinimą dėl vaikų ir paauglių įsitraukimo į spekuliaciją. Šie jaunieji spekuliantai (viename tekste pavadinti labai vaizdžiai – „gatvės žvirbliai“⁵²) reikėsi miestuose prie kino teatrų: dažniausia jų veiklos schema buvo paskubomis supirkti visus bilietus į konkretų kino seansą ir po to gatvėje juos pardavinėti gerokai brangiau. Tokių „gatvės žvirblių“ buvo gausu ir Kaune⁵³, ir Vilniuje⁵⁴. Pranešimų apie vaikus, spekuliuojančius kino bilietais provincijoje, aptikti nepavyko, bet, matyt, ir ten jaunimo įsitraukimo į spekuliaciją problema buvo aktuali – gal tik reikėsi kitaip. „Naujosiose Biržų žiniuose“ 1943 m. rugsėjo 4 d. išspausdintas vedamasis straipsnis, skirtas būtent jaunajai kartai, jame akcentuojama, kaip svarbu ją apsaugoti nuo neigiamos spekuliantų įtakos⁵⁵. Jaunąjį

žmogų vengti spekuliacijų ir vagysčių raginta ir Telšiuose⁵⁶. Jaunimo ištraukimas į spekuliaciją, propagandiniu požiūriu, buvo tikras visuomenės skaudulys. Tiesa, nepanašu, kad anksčiau cituotos publikacijos buvo skirtos „gatvės žvirbliams“ – greičiau jų tėvams (jei tokie buvo gyvi) ir kitai „brandžiai visuomenės daliai“, kad saugotų savo vaikus nuo neigiamos įtakos.

Derėtų paminėti spekuliantams spaudoje taikytus epitetus. Spekuliantai buvo įvardijami kaip „vampyras“⁵⁷, „karo ūkio sabotuotojai“⁵⁸, „visuomenės priešai“⁵⁹, „visuomenės parazitai“⁶⁰, „visuomenės atmatos“⁶¹, „visuomenės piratai“⁶², „tautos kenkėjai“⁶³, „lietuvių tautos priešai“⁶⁴. Išskirtinai neigiami epitetai ir dažnas jų sujungimas su tokiomis sąvokomis kaip „visuomenė“ ir „tauta“ turėjo išgąsdinti potencialius spekuliantų klientus, kad šie suprastų, kaip pavojinga yra turėti reikalų su tokiais žemai puolusiais ir save į oponuojančią „visuomenei ir tautai“ poziciją pastačiusiais asmenimis kaip spekuliantai.

Baigiant apeliavimo į visuomenės sąmoningumą temą, derėtų pažvelgti iš kitos pusės: ar nepasigirdavo spaudoje nuomonių, kur bent iš dalies būdavo užtariami spekuliantai? Vienintelė stambesnė tokio pobūdžio publikacija išspausdinta 1941 m. lapkričio 29 d. „Panevėžio apygardos balse“. Straipsnio autorius kažkoks Bonifacas Ramanauskas samprotavo, jog smulkūs spekuliantai neverti viešo pasmerkimo (jo minimas pavyzdys, kad prieš kelias dienas viename laikraštyje spekuliantė įvardyta Garliavos gyventoja, paprašiusi už dešimtį kiaušinių 1 rb. brangiau nei rinkos kaina), o smerkti iš tiesų reikia „idėjinius spekuliantus“, spekuliuojančius „lietuvio ir lietuvaitės garbe“⁶⁵. Daugiau tepavyko aptikti pavienių žinučių iš provincijos, kur skundžiamasi, jog policija pernelyg griežtai žiūri į vos kainą kilstelėjusius ūkininkus, o atlaidžiai pražiūri

spekuliantus-krautuvininkus⁶⁶. Tokios – spekuliaciją revizuojančios – publikacijos buvo vienietinės, o ir joms buvo būdinga ne išteisinti spekuliaciją, bet akcentuoti, jog baudžiant smulkmę pražiūrimi stambūs spekuliantai.

Patrauklių spekuliacijos alternatyvų propagavimas. Nuo nacių okupacijos pradžios Kaune veikė lombardas, priimdavęs kaip užstatą įvairių kilnojamąjį turtą, prekes, brangiuosius akmenis ir metalus. Taip pat prie šio lombardo veikė komiso krautuovės, į kurias priimdavo parduoti įvairių piliečių kilnojamąjį turtą, prekes ir brangenybes⁶⁷. Lombardas veikė ir Vilniuje, tačiau pirmąsias penkias komiso parduotuves jis atidarė 1941 m. spalio mėn. – apie tai išdidiškai paskelbta spaudoje (antraštė „Miesto Lombardas pradeda kovą su spekuliacija“). Kova su spekuliacija Vilniaus lombarde turėjo pasireikšti tuo, kad „<...> tik Lombarde perkant ir parduodant vartotus daiktus bus išvengta spekuliacijos“ bei „<...> įvairūs spekuliantai ir kiti lengvo pasipelnijimo mėgėjai bus priversti mesti savo biurų amatą, nes niekas nieko neparduos.“⁶⁸ Kiek vėliau prie Vilniaus lombardo įsteigta dar ir varžytynių salė – konfiskuotam turtui parduoti. Remiantis spaudoje pateikta informacija, Vilniaus lombardas buvo populiarus ir veikė pelningai – greitai padengė pirmuoju sovietmečiu susikaupusias skolas⁶⁹. Kauno ir Vilniaus lombardai bei prie jų veikusios komiso parduotuvės – pirmosios patrauklios alternatyvos spekuliacijai, kurios, tiesa, aktyviai propaguojamos buvo tik Vilniuje. Kaune nepasitaikė nuomonių, kad komiso parduotuvės padės įveikti spekuliaciją.

1942-ųjų rugsėjį Vilniuje, Didžiojoje g. 30, buvo atidaryti Vilniaus prekybos namai – įstaiga, kuri rėmėsi „labai originalia ir paprasta idėja“: iš spekuliantų ir slaptųjų prekeivių (šie terminai iš esmės yra sinonimai – D. I.) konfiskuotos prekės per

Prekybos namus parduodamos „padoriajai Vilniaus visuomenės daliai“. Asmuo, norintis tapti Prekybos namų klientu, turėjo išsiimti kliento knygelę, kuri buvo duodama tik asmenims, neištrauktiems į juodąjį sąrašą – nebuvo bausti ar įspėti už spekuliaciją ar slaptąją prekybą. Atidarant Prekybos namus, dalyvavo Vilniaus srities komisaras Hingst`as, jis paragino pardavėjus sąžiningai atlikti savo pareigas⁷⁰. Tai paradoksalus, bet iškalbingas epizodas: aukštas nacių pareigūnas ragina antispekuliacinės įstaigos (Prekybos namų) darbuotojus būti sąžiningiems (t. y. patiems netapti spekuliantais) – atrodo, jog net aukščiausiu lygiu suvokta, kad „spekuliacijos nuodėmė“ yra visai šalia ir net „kovotojas su spekuliacija“ nesunkiai gali tapti „spekuliantu“. Teigta, kad Vilniaus prekybos namai įkurti konfiskuotoje parduotuvėje, priklausiusioje vienam spekuliantui. Prekybos namų vitrinoje kabėjo užrašas „Mes siūlome spekuliantų prekes sąžiningomis kainomis“. Praėjus beveik dviem mėnesiams, Prekybos namų klientų skaičius siekė apie 5000. Tiesa, būta faktų, kai iš nesąžiningų klientų buvo atimamos narių knygelės⁷¹. Iškalbinga tai, kad Prekybos namai aprašyti tik poroje publikacijų, pasirodžiusių 1942 m. rudenį – atrodo, kad „originali ir paprasta idėja“ netapo panacėja ir iš esmės nesprendė spekuliacijos problemos.

1943-ųjų sausį pranešta kad Kaune, Laisvės al. 61, greitai bus atidaryta mainų prekybos krautuvė. Šios įstaigos esmė – asmenys, norintys keistis turimais daiktais (drabužiais, vaikų rūbeliais, avalyne ir kt.), atneša keistinus daiktus į krautuvę, kur jie įvertinami. Jei krautuvėje yra norimas keisti daiktas, mainai įvyksta iškart, jei ne – norinčiojo keistis pageidavimai sužymimi ir jis informuojamas, kai krautuvėje atsiranda jo norimas daiktas. Tikėta, kad tokios krautuvės veikla užkirs kelią slaptai prekybai⁷². Iki galo neaišku, kada minėta parduotuvė

atsidarė – minima 1943 m. pradžia ir faktas, kad pirmaisiais mėnesiais mainų prekyba nesulaukė didelio kauniečių dėmesio. Tikėtina, jog didesnei sėkmei trukdė už paslaugas imamas 13 proc. mokestis⁷³. 1943 m. gruodį rašyta, kad krautuve pasinaudojo „keli šimtai kauniečių“ ir tai įvertinta kaip „neblogas pasisekimas“⁷⁴. 1943 m. lapkritį paskelbta, kad mainų prekybos krautuvė atidaroma Vilniuje⁷⁵. 1944 m. balandį Vilniuje atidaryta antra mainų prekybos krautuvė⁷⁶. Mainų prekybos krautuvės taip pat netapo panacėja sprendžiant spekuliacijos problemas.

Menką spekuliacijos alternatyvų sėkmę galima aiškinti keliomis priežastimis. Pirmiausia – menkas tokio tipo įstaigų paplitimas: be Vilniaus ir Kauno, kituose miestuose, o juo labiau provincijos miesteliuose neteko rasti informacijos apie lombardus, komiso parduotuves, prekybos namus ar mainų krautuves. O ir Vilniuje bei Kaune tokio tipo įstaigų buvo viso labo keletas. Antra, pačių įstaigų veiklos sąlygos (pvz., pirkėjų knygelės Prekybos namuose ar komisinis mokestis mainų krautuvėse) mažino jų populiarumą. Trečia, derėtų pastebėti, kad ir šių spekuliacijos alternatyvų propagavimas buvo gana menkas – apsiribota viso labo keliais straipsneliais ir keliomis žinutėmis Vilniaus bei Kauno dienraščiuose, plačios reklaminės kampanijos nebuvo.

Bauginimas represijomis. Jau minėta, kad nuo pat nacių okupacijos pradžios spekuliantai viešai buvo gąsdinami mirties bausme. Jei tokių grasinimų pasirodymą vos pralinkus frontui dar galima laikyti karinės valdžios pasikarščiavimu, tai jau 1941-ųjų spalį pasirodę tokie gąsdinimai atrodė daug labiau apgalvoti. Tąsyk Vilniaus srities apskričių viršininkų suvažiavime nutarta, jog būtina su spekuliacija kovoti visais būdais, o sunkesniais atvejais spekuliantus reikia bausti mirtimi⁷⁷. Tokių viešų svarstymų, kad spekuliantams reikalinga taikyti

mirties bausmę, spaudoje pasirodydavo ir vėliau⁷⁸. Taip pat pasitaikydavo pranešimų apie kituose nacių okupuotuose kraštuose mirtimi nubaustus spekuliantus, pavyzdžiui, Čekijoje⁷⁹ ar Latvijoje⁸⁰. Tokie pranešimai turėjo išgąsdinti spekuliantus ir priversti juos nutraukti veiklą, kol mirties bausmė netapo realybe.

Tiesa, tarp viešų pasvarstymų apie galimas mirties bausmes ir realios spekuliantų baudimo praktikos būta nemenkos prarajos. Apie tai liudijo nubaustųjų spekuliantų sąrašai ir jiems skirtos baudos. 1942-ųjų vasario pradžioje Kaune nubausti 99 asmenys už nustatytų kainų nesilaikymą: 29 gavo baudas po 50 RM, 18 – baudas nuo 100 iki 200 RM, viena moteris (restorano savininkė) nubausta šešias savaites kalėti ir jai atimta teisė verstis. Likę asmenys – nubausti mažesnėmis baudomis⁸¹. Paradoksalu, kad tame pačiame laikraščio „Į laisvę“ numeryje taip pat publikuotas tekstas „Visuomenės priešai“, kur spekuliantai sulyginami su karo sabotuotojais ir svarstoma, kad juos turėtų teisti karo teismas⁸².

Pasitaikė apskričių, kur, sprendžiant pagal baudžiamųjų sąrašus, spekuliacija buvo labiau išsikerojusi. Palyginimui: beveik tuo pat metu, 1942 m. vasario pabaigoje, Vilniuje 65 spekuliantai nubausti baudomis nuo 250 iki 1000 RM ir 62 iš jų – nuo dviejų iki šešių savaičių arešto. Be to, dar apie 150 kainų kėlėjų nubausti baudomis iki 500 RM⁸³. Provincijoje apimtys buvo visokeriopai menkesnės: pavyzdžiui, Telšiuose 1941 m. spalio pradžioje nubausti keturi kainų kėlėjai. Baudos – nuo 30 iki 200 Rb. Bausmės – iki dviejų savaičių priverčiamojo darbo stovyklos⁸⁴. Tokius skirtumus neabejotinai lėmė ir skirtingi spekuliacijos mastai (ten, kur dideli miestai, dažni ir gausūs turgūs, daug prekybos įmonių, jie visada didesni) ir skirtingi policijos, galinčios demaskuoti spekuliantus, pajėgumai.

Vilnius ir jo apylinkės Lietuvos kontekste buvo išskirtinis ne vien spekuliacijos mastais, bet ir originaliais spekuliantų baudimo metodais. Tie patys pirmiau minėti asmenys (65 spekuliantai ir apie 150 kainų kėlėjų) 1942 m. vasario 27 d. buvo vedžiojami Vilniaus gatvėmis, o priekyje šios „sugėdinimo eisenos“ buvo nešamas užrašas „Mes esame kainų kėlėjai ir spekuliantai“. Minima, jog visa tai stebėjo „didelės minios pasipiktinusių žmonių“⁸⁵. Kovo 12 d. ši akcija buvo pakartota – spekuliantai vėl buvo vedžiojami centrinėmis Vilniaus gatvėmis⁸⁶. Pranešta, kad per 1942 m. vasario mėn. Vilniaus apskrityje nubausta 80 spekuliantų – visi jie bus imami priverstiniais neapmokamiems darbams: miško kirtimui, kelių taisymui ir kt.⁸⁷ Be to, buvo plačiai taikomas nubaustųjų parduotuvių uždarymas (pirmojoje kovo mėn. pusėje Vilniuje neribotam laikui uždaryta 15 parduotuvių)⁸⁸. 1942 m. rugsėjį pranešta, kad Vilniuje įsteigta „savotiška „sanatorija“ sergantiems spekuliacijos liga“ – priverčiamųjų darbų stovykla. Pirmoji „sanatorijon“ išsiųsta 25 spekuliantų grupė turėjo pirmiausia pasistatyti gyvenamąsias patalpas. Tokios stovyklos tikslas – „atgrasyti nuo panašių nusikaltimų“⁸⁹.

Šiuo atveju tikslinga paaiškinti, kuo skiriasi įvairūs spekuliacija užsiimančių asmenų įvardijimai. Dažniausiai pasitaikantis terminas „spekuliantas“ plačiąja prasme apimdavo visus kitus įvardijimus, o siaurąja prasme „spekuliantas“ būdavo suvokiamas kaip perpardavinėtojas, t. y. pats nieko negamindavo, tik brangiau pirkdavo ir parduodavo⁹⁰. Kitas terminas – „slaptasis prekeivis“ (asmuo, užsiimantis „slaptąja prekyba“) – tas, kuris nelegaliu būdu (vagystės, grobstymo) gauna normuojamus produktus (maistą, kurą ir kt.) ir juos slapčia pardavinėja⁹¹. „Mainų prekeivis“ (asmuo, užsiimantis „mainų prekyba“) – tas, kuris maisto produktus („kaimo prekes“) maino į įvairius daiktus,

dažniausiai prabangos prekes (kostiumus, brangius baldus, pianinus ir pan.)⁹² – kitaip sakant, ūkininkas, lobstantis iš badaujančių miestiečių. Paskutinis ir pats švelniausias epitetas šioje hierarchijoje – „kainų kėlėjas“ (arba „lupikautojas“) – asmuo, parduodantis savo gamintas (augintas) prekes, bet prašantis per aukštos kainos⁹³. Taip pat „kainų kėlėjas“ galėjo būti ir parduotuvės savininkas (t. y. pats negaminantis produkcijos)⁹⁴. Derėtų pastebėti, jog neretai ši terminija spaudoje (ypač provincijos) būdavo sumaišoma, o universalūs terminai „spekuliantas“ ir „spekuliacija“ savyje talpindavo bet kurią iš paminėtų veiklų.

Grįžtant prie bauginimo represijomis temos, nemažą dalį antispekuliacinės propagandos srityje sudarė tekstai, aprašantys sėkmingas Kainų priežiūros skyriaus surengtas akcijas, masines kratas, reidus⁹⁵. Su bandančiais pabėgti spekuliantais policija nežaidė – 1943 m. birželį Kaune vieną bėgantį spekuliantą nušovė⁹⁶. Buvo kuriamas įvaizdis, kad spekuliantams ir jų klientams nuolatos visur gresia nemalonumai, taigi, su šituo verslu nieko bendra geriau neturėti.

Ko gero, efektingiausias bauginimo būdas buvo skelbti spaudoje apie Lietuvoje mirties bausme nuteistus spekuliantus (ir vienaip ar kitaip su spekuliacija susijusius asmenis). Pirmasis toks mirtininkas – Jonas Petras Valaitis, atsakingas prekybininkas, nuteistas mirti Kauno vokiečių ypatingojo teismo 1942 m. lapkritį už tai, kad išgrobstė 270 porų batų ir perleido jas spekuliantams. Šie atsipirko lengviau – keleriais metais kalėjimo⁹⁷. Po kelių dienų mirti nuteisti du bičiuliai, kurie įsilaužė į tekstilės sandėlius ir pavogtomis medžiagomis spekuliovo⁹⁸. Mirtis laukė ir pašto darbuotojo, vogusio siuntinius ir jais spekuliovusio⁹⁹. Visų spekuliantų nuteisimo mirties bausme atvejų¹⁰⁰ atskirai minėti nėra tikslinga. Iš viso spaudoje buvo paskelbta apie 12 spekuliantų, nacių okupuotoje Lietuvoje nuteistų mirties bausme,

ir čia neskaičiuojami asmenys, kurie darė smurtinius nusikaltimus (nes būta atvejų, kai plėšikai spekuliovo grobiu¹⁰¹) ar klastojo maisto korteles¹⁰². Žinoma, tai tik spaudoje paviešinti mirties bausmės atvejai, tačiau remiantis jais buvo galima susidaryti įspūdį, kad mirties nuosprendžiais spekuliantams režimas nesisvaidė – buvo nubaustųjų, tačiau, atsižvelgiant į bendrą antispekuliacinės kampanijos mastą ir nuoseklumą, mirtininkų turėjo būti dešimteriopai daugiau.

Baigiant antispekuliacinės propagandos temą, reikėtų pastebėti, kad, nepaisant plataus jos masto ir įvairiapusiškumo, visuomenė į spekuliantus žiūrėjo gana teigiamai – net spaudoje pripažinta, jog spekuliantai turėjo palankią opinią, o tam tikruose sluoksniuose netgi juokauta, kad po karo spekuliantui turėtų būti pastatytas paminklas¹⁰³. Tai galima paaiškinti sudėtinga ekonomine padėtimi, buvusia nacių okupuotoje Lietuvoje, kai gyventojų aprūpinimas maistu miestuose strigo, o tuos pačius ūkininkus režimas užvertė gausybe įvairių pyliavų. Tokioje situacijoje visuomenei buvo suprantama spekuliantų veiklos prasmė. Maža to, režimo požiūriu, visuomenė darėsi spekuliantiška – to išraiška galėjo būti miestiečių išvykos į kaimus ieškant maisto (ir kaimo gyventojų prekyvimas su jais) ir mainų prekyba, kai norimos prekės gaunamos galbūt neadekvačiai didele kaina, bet gaunamos. Kita išplitusios spekuliacijos priežastis – pirmojo sovietmečio ir Holokausto pasekmė: iš dalies sugriauta iki karo veikusi prekybos sistema – problema, kurią naujieji okupantai turėjo spręsti paskubomis kurdami „naujųjų prekybininkų“ luomą.

„NAUJŲJŲ PREKYBININKŲ“ LUOMO KŪRIMAS

Nepraėjus mėnesiui nuo nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios,

nacių okupuotos Lietuvos spaudoje pasirodė tekstai, raginantys lietuvius pasinaudoti susidariusia situacija ir imti į savo rankas krašto pramonę bei prekybą. 1941 m. liepos 14 d. „Naujoji Lietuva“ išspausdino kažkokio A. Mantrimo straipsnį „Lietuvos pramonė ir prekyba be žydų“¹⁰⁴, o jau kitą dieną laikraštyje „Į laisvę“ išspausdintas tekstas „Prekyba ir amatai šaukiasi lietuvių“. Šie kreipimaisi į visuomenę iš esmės nusako „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimo prielaidas („Pasišalinus žydams, daug prekybos ir pramonės įmonių liko be darbo rankų“) ir programą („Šiandien mums belieka tik viena – drąsiai kibti į šiuos verslus“)¹⁰⁵. Su šiais dviem tekstais galima sieti naujos socialinės-ekonominės nacių propagandos kampanijos – „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimo – Lietuvoje pradžią.

Netrukus pasirodė publikacijos, nušviečiančios „žydų valymo iš prekybos įstaigų“ eigą bei atskleidžiančios, kad tiek Kaune¹⁰⁶, tiek Vilniuje žydai sudarė didžiąją daugumą prekybos darbuotojų. Teigiama, kad į atsilaisvinusias prekybininkų vietas paplūdo lietuviai¹⁰⁷. Tuo pat metu pradėta rašyti apie tai, kokios turi būti „Naujosios Prekybos“ vertybinės gairės: garbingumas („kaip ir Vakaruose“)¹⁰⁸, mandagumas¹⁰⁹, švara, pastovios kainos¹¹⁰ ir tarnavimas visuomenės interesams¹¹¹. Naujoji prekyba turėjo kokybiškai skirtis nuo anksčiau buvusios – „atsikratyti bolševikiško žydiško raugo“¹¹² ir „žydų spekuliacijų ir sukčiavimų“¹¹³. Tokiais lozungais neabejotinai siekta pritraukti į prekybą tiek pardavėjus, tiek pirkėjus, sužadinti patriotinius jausmus – padrąsinti lietuvius sekti „Vakarų Europos pavyzdžiu“ ir kurti „naujo tipo prekybą“, kuri, sprendžiant iš tų pačių lozungų, turėjo būti iš esmės socialistinė, nes pelno siekimas su pastoviomis kainomis ir tarnavimu visuomenės interesams sunkiai suderinamas.

Nors šių skambių lozungų pasirodymą nuo pat pirmųjų okupacijos savaičių lydėjo pranešimai apie į prekybos kursus plūstančius lietuvius¹¹⁴, bet 1942-ųjų pradžioje teko pripažinti, kad prekyboje vis dar daug laisvų vietų ir jas būtina užpildyti.¹¹⁵ Matant, kad lietuviai ne itin veržiasi užsiimti „naująja prekyba“, imtasi dar aktyvesnės įvairių prekybos mokyklų ir kursų propagandos.

Pradėta nuo žemiškų dalykų: stojantieji į prekybos mokyklas buvo viliojami ne tik romantiškomis kalbomis apie naujojo tipo prekybininkus, bet ir konkrečiomis 25 RM mėnesinėmis stipendijomis¹¹⁶. Be finansinio būsimųjų prekybininkų skatinimo, pasirinkta plėsti prekybos mokyklų tinklą provincijoje. Prie jau anksčiau veikusių prekybos mokyklų Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir Vilniuje „vokiečių civilinei administracijai nuoširdžiai pritariant“¹¹⁷ atsidarė prekybos mokyklos (skirstomos į normalines (dienines) ir papildomasias (vakarines)¹¹⁸ Plungėje¹¹⁹, Švenčionėliuose¹²⁰, Biržuose¹²¹ ir Marijampolėje (ten atidarytas prekybos skyrius prie Amatų mokyklos)¹²². Nors gausiausia mokinių skaičiumi prekybos mokykla buvo Kaune¹²³, bet ir provincijos prekybininkų kalvėms buvo keliami aukšti ideologiniai uždaviniai: Biržų apskrities viršininkas, atidarydamas prekybos mokyklą, pareiškė, kad turi būti ruošiami prekybininkai, dirbantys ne uždarbiui ir ne bizniui, o patarnaujantys tautiečiams. „Naujoji prekybininkų karta turi pakeisti senojo prekybininko veidą“, – toks buvo jo kalbos leitmotyvas¹²⁴. Prekybos mokyklų tinklas turėjo aprūpinti kraštą tautiškai susipratusiais ir socialiai orientuotais lietuviais prekybininkais – ši naujoji prekybininkų karta turėjo tapti varomąja „naujosios prekybos“ jėga.

Atskiro aptarimo vertas 1944 m. vasario 29 d. „Naujojoje Lietuvoje“ išspausdintas kažkokio J. Brazausko reportažas iš Vilniaus prekybos mokyklos. Jame pristatyti būsimųjų

prekybininkų apklausos apie jų motyvaciją ir lūkesčius rezultatai. Iš šio teksto ne iki galo aišku, koku tikslu ir kada ta apklausa buvo atlikta. Moksleivių atsakymai buvo suskirstyti į keturias grupes, kiekviena jų atspindėjo tam tikrą motyvacijos tapti prekybininku (ne)buvimo modelį. Gausiausia buvo grupė „Nusprendžiau būti geru prekybininku!“, jai priklausė apie 60 proc. Vilniaus prekybos mokyklos moksleivių. Šios grupės moksleivių atsakymuose į anketos klausimus atsispindėjo pozityvus ir optimistiškas požiūris į mokslą ir į savo profesinę ateitį: „Būdama prekybininke, manau, būsiu naudinga, nes tokių žmonių, ypač po karo, bus labai reikalinga“, – anketoje rašė nežinoma moksleivė¹²⁵.

„Esu dėkingas tėvams, kad mane čia atsiuntė“, – taip įvardijamas 15 proc. moksleivių atsakymų pagrindinis motyvas. Tai – jaunuoliai, kurie patys nenorėjo mokytis Prekybos mokykloje ar nebuvo dar apsisprendę, tačiau dabar esantys patenkinti savo mokslu ir perspektyvomis. „Labai nenorėjau eiti į Prekybos mokyklą, bet kada mano motina išaiškino, kad kitaip negalima, sutikau“, – cituojamas nežinomo moksleivio atsakymas¹²⁶.

„Mokykloje esu tik todėl, kad nežinau kur dėtis“, – taip nusiteikę buvo 10 proc. apklaustųjų Vilniaus prekybos mokyklos kursantų. Teigta, kad dauguma tokių – žemesniųjų klasių moksleiviai ir jie visi blogai mokosi. Iš šios grupės buvo cituojama kažkurio moksleivio svajonė „pamatyti visa, ką mačiau filmose ir skaičiau knygoje“¹²⁷. Aišku, perspektyva tapti „naujojo tipo prekybininku“ nevedė šios svajos išsipildymo link.

„Mano svajonės..., atrodo, liks it muilo burbulas, o prieš akis ta sritis, kurios visai nemėgstu“, – taip poetiškai įvardytas požiūris į prekybos mokslus 15 proc. moksleivių, kurie nebuvo motyvuoti tapti „naujaisiais prekybininkais“. Tekste pripažįstama, jog dauguma šiai grupei priklausančiųjų – pavyzdingi moksleiviai, kurie tiesiog nematė

savęs prekybininkais. Cituojamas vienos merginos atsakymas – ji norėjusi tapti mokytoja: „Bet mano tėvai nenorėjo, kad aš būčiau mokytoja, ir siuntė mane į Prekybos mokyklą“, – rašė moksleivė¹²⁸.

Galima konstatuoti tendenciją, kad kas ketvirtas besimokantis Vilniaus prekybos mokykloje nebuvo motyvuotas tapti prekybininku. Nelengva atsakyti, ar ši savotiška sociologinė apklausa atspindėjo ir kitų miestų ar provincijos prekybos mokyklos kursantų nuostatas. Jeigu remtumėmės prielaida, kad Vilniaus – vien jau kaip sostinės ir didžiojo šalies miesto – prekybos mokykla turėjo būti aukštesnio lygio (taigi ir taikanti aukštesnius moksleivių atrankos standartus) negu provincijos mokyklos, tai galima priėti išvadą, kad pastarosiose moksleiviai buvo dar mažiau motyvuoti. Kita vertus, provincijos spaudoje pasitaikydavo pranešimų, kad prekybos mokyklose mokosi motyvuoti asmenys, turintys įvairią gyvenimiškąją patirtį: viename suole gali atsidurti trylikametis ir trisdešimtmetis arba buvęs valdininkas ir kaimo vaikas, o juos visus vienija bendras tikslas – „tapti gerais prekybininkais ir tuo pasitarnauti savo krašto gerovei“¹²⁹. Nesant daugiau tokių apklausų, kaip Vilniaus prekybos mokykloje, neįmanoma daryti platesnių apibendrinimų.

Pirmi „naujieji prekybininkai“ į kovą už „gerą lietuvių prekybininko vardą“ buvo paleisti dar 1941-ųjų liepos pabaigoje – tada Kaune dvisavaitinius pardavėjų kursus baigė 149 asmenys, tapę pirmaisiais „naujojo tipo prekybininkais“. Kursų direktorius baigiamojoje kalboje pareiškė, kad „dabar, Lietuvos ūkį apvalius nuo istorinių prisiplakėlių, prekyba pereina į lietuvių rankas“¹³⁰. Pagreitintas prekybininkų rengimas, kai per dvi savaites būdavo išklausomas 70 valandų kursas, susidedantis iš pardavimo technikos, prekybos organizacijos, prekybinio skaičiavimo, atskaitomybės, prekių pažinimo¹³¹,

atrodo, netenkino kursantų parengimo kokybe, nes vėliau tokių trumpalaikių kursų atsisakyta ir pereita prie kelis metus truncančio prekybininkų paruošimo prekybos mokyklose.

„Naujųjų prekybininkų“ rengimas prekybos mokyklose užtrukdavo gerokai ilgiau, o ir baigdavo mokyklas gerokai mažiau moksleivių. 1942-ųjų birželį buvo paskelbta apie Šiauliuose prekybos mokyklą baigusius 35 prekybininkus¹³² ir dar apie 30 asmenų, tais pačiais metais baigiančių Šiaulių prekybos institutą ir tapsiančių diplomuotais prekybininkais¹³³. Prekybininkai mokyklose būdavo rengiami nuo dvejų iki ketverių metų¹³⁴. Akivaizdu, kad tokie tempai ir mokyklose parengiamų prekybininkų kiekiai negalėjo tenkinti esamo poreikio, dėl to vėl teko grįžti prie ydingos trumpalaikių kursų praktikos. 1944-ųjų pavasarį, nacių okupacijai besibaigiant, o prekybininkų akivaizdžiai tebetrukstant, trumpalaikių kursų tradicija atsinaujino Šiauliuose – tik šįsyk kursai truko ne dvi savaites, o du mėnesius¹³⁵.

Iš spaudoje periodiškai pasirodžiusių pranešimų apie įvairių prekybos mokyklų veiklą, sunkoką susidaryti išsamų vaizdą apie jose besimokiusių ir jas baigusių jaunuolių skaičių. Vienokios ar kitokios prekybos mokyklos veikė aštuoniuose Lietuvos miestuose: Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Plungėje, Švenčionėliuose ir Biržuose¹³⁶. Remiantis neišsamiais duomenimis (be Vilniaus, Švenčionėlių ir Plungės), 1942–1943 m. įvairiose prekybos mokyklose mokėsi apie 2100 moksleivių¹³⁷. Dar labiau fragmentiški duomenys apie mokyklas baigusiujų skaičių: pavyzdžiui, pačią gausiausią prekybos mokyklą – Kauno trimetę – kasmet baigdavo apie 70 moksleivių¹³⁸. Iš to galima spręsti, jog kasmet prekybos mokyklas Lietuvoje baigdavo keli šimtai būsimųjų prekybininkų.

Tuo tarpu, 1943 m. vasarį Kauno dienraštyje „Ateitis“ buvo paskelbti duomenys, kad

„paskutiniaisiais metais prieš karą“ Lietuvoje kasmet buvo išduodama 28 tūkst. prekybos patentų – ir tai visai nereiškė, jog toks Lietuvos prekyboje dirbančiųjų skaičius: kai kuriose įmonėse galėjo dirbti po kelis ar net daugiau darbuotojų. Minėtame tekste taip pat konstatuojama, jog „istorinis palikimas taip lėmė, kad lietuviai prekybos ūkyje vietos neturėjo, o paskutiniaisiais metais tą vietą su dideliais sunkumais retas kuris teįstengė išsikovoti“¹³⁹. Kituose tekstuose buvo teigiama, kad, prieš ateinant naciams, Lietuvos pramonės prekyboje žydai sudarė 95 proc., o maisto prekyboje – 75 proc. viso „aparato“¹⁴⁰. Sprendžiant iš šių skaičių, tokiais tempais šalies užpildymas „naujojo tipo prekybininkais“ galėjo užtrukti kelis dešimtmečius.

Šiuo atveju kyla logiškas klausimas: o kas užpildė išžudytų žydų prekybininkų vietas, jei prekybos mokyklos buvo tokios neproduktyvios? 1941-ųjų rugpjūtį Kauno dienraštis „Į laisvę“ paskelbė, jog per kelias savaites Prekybos vadyba išdavė per 350 leidimų įvairioms prekybos įmonėms Kaune ir priemiesčiuose įsteigti. Iš to skaičiaus per 320 leidimų išduota tiems prekybininkams, kurie prekybos įmones turėjo prieš pirmąjį sovietmetį¹⁴¹. Tikėtina, jog panašios „buvusiųjų“ – prekybininkų, praradusių savo verslus per pirmąjį sovietmetį – grįžimo į prekybą tendencijos vyravo visoje Lietuvoje. Likusias vietas galėjo užpildyti arba baigusieji paskubomis suorganizuotus prekybos kursus, arba neaiškiais keliais į prekybos sektorių įsilieję asmenys, neturintys jokio prekybinio išsilavinimo ar patirties.

Nekeista, kad, esant tokiam menkam naujų profesionalių prekybos darbuotojų parengimui, „naujoji prekyba“ gana greitai atsiskleidė iš neigiamos pusės. Jau 1942-ųjų vasarį laikraštyje „Į laisvę“ pasirodė straipsnelis „Dėl prekybinių nesklaidumų“, kuriame pripažįstama, jog esama nesąžiningų pardavėjų,

skirstančių pirkėjus į „pažįstamuosius“ ir „pašalinius“, nurodoma, kur galima tokius apskųsti¹⁴². Po kelių dienų tame pačiame laikraštyje pasirodė straipsnis „Pardavėjai turi būti sąžiningi“, kuriame konstatuojama, kad nors žydai prekybininkai „iš šios srities pašalinti“ ir prekyboje „dirba beveik išimtinai mūsų tautiečiai“, bet pardavėjų vykdomų spekuliacijų ir apgaulinėjimų pasitaiko. „<...> neleiskime, kad vėl paplistų prekyboje baurios žydų spekuliacijos, sukčiavimai, kas šiandien ypač yra kenksminga.“¹⁴³ Prekybininkų nesąžiningumo ir spekuliacijų suvokimas sparčiai plėtėsi. Savitraštyje „Žemaičių žemė“ jau 1942-ųjų gegužę teigta, kad „kooperatyvuose dar kai kur pakencinama, o privatus stambesnieji prekybininkai daugumas virto grynais spekuliantais <...>“¹⁴⁴. Pranešimai apie pardavėjų suktybes ir spekuliacijas nuo 1942 m. pradžios pasirodydavo įvairiuose Lietuvos laikraščiuose¹⁴⁵. Darėsi akivaizdu, kad prekybininkų nesąžiningumo ir polinkio spekuliuoti problema plačiai paplitusi.

1942-ųjų rugsėjį „Žemaičių žemėje“ publikuotas straipsnis, išsakantis susirūpinimą „naujųjų prekybininkų“ dorove. Esą, gyvenimas iš lietuvių gimdo naujus prekybininkus, bet svarbu, kad jie savo elgesiu nebūtų panašūs į žydus. „Deja, ne visada taip būna“, – pripažįstama, nes naujojo tipo prekybininkai irgi tampa spekuliantais. Čia pat pateikiamas pasiūlymas – į „naujųjų prekybininkų“ lavinimą įtraukti papildomus kursus, kad šie būtų visuomeniškai susipratę¹⁴⁶. Apie tokius papildomus kursus informacijos aptikti nepavyko, tačiau neilgai trukus spaudoje pradėta gerokai platesnė „klystkeliais benuenančių prekybininkų“ kritika.

Nuo 1943 m. vidurio spaudoje apie „naujuosius prekybininkus“ kalbama nusivylimo kupinu tonu. Vienur kalbama apie pavienius „prekybininkus“, lobstančius iš karo meto nepriteklių¹⁴⁷, kitur – apie provincijoje besi-

formuojančią „naująją aristokratiją“. Ja tapo buvę smulkūs miestelių krautuvininkai, pasinaudoję Holokaustu ir po jo likusiais žydų prekybininkų daiktais bei prekėmis¹⁴⁸. Itin iškalbinga ši kažkokio V. Gegužinio straipsnio citata: „Šiandien mums labiau negu kada nors yra reikalingi prityrę prekybininkai, komersantai, kurie turi būti pasiruošę imtis po karo kilnaus prekybinio ir ūkinio gyvenimo atstatymo darbo, savo ir visos tautos labui. Bet jeigu jie jau dabar pradeda po truputį prisivinti pragaištingus žydiškus metodus, ateityje, deja, nieko iš jų naudingo tautai negalima tikėtis, priešingai, jie taps kenksmingais tautos išsigimėliais ir bjauria krašto našta.“¹⁴⁹ Iš šios citatos galima suvokti, kokį pasirinkimą režimas suteikė „prekybininkui ir komersantui“ arba eiti teisingu (režimo požiūriu) keliu ir „imtis kilnaus darbo visos tautos labui“, arba nukeliauti klystkeliais („prisivinti pragaištingus žydiškus metodus“) ir atsidurti už visuomenės ribų (tapti „tautos išsigimėliais ir bjauria krašto našta“).

Tipišku galima būtų įvardyti 1943 m. liepos 3 d. „Ateityje“ išspausdintą (o po kelių savaičių „Naujojoje Lietuvoje“ perspausdintą) tekstą iškalbingu pavadinimu – „Jie elgiasi kaip žydai“. Tekste, kuris, atrodo, buvo skirtas visai nacių užimtai Rytų Europos daliai („Rytų kraštui“), kalbama apie spekuliantus, kurie „stengiasi žydus pamėgdžioti“ ir savo spekuliacijomis (kurios prilyginamos „žydiškoms machinacijoms“) „tampa tautos priešais ir remia bolševikus, kurie nori, kad kariuomenės užnugaryje viešpatautų chaosas“¹⁵⁰. Nors kalbama apie „spekuliantus“, tačiau bendrąja prasme galima suvokti, jog omenyje turimi ne tik „gatvės spekuliantai“ (t. y. nesantys oficialiais prekybininkais), bet ir nesąžiningi, įvairiomis kombinacijomis užsiimantys prekybininkai.

Viešos kritikos „naujiesiems prekybininkams“ banga netruko ilgai – iš esmės vienkovių ar kitokių tokio tipo publikacijų galima

aptikti tik 1943-ųjų viduryje ir antrojoje pusėje. Prasidėjusi nuo didžiųjų dienraščių, ši kampanija nukeliavo ir į provincijos spaudą. „Mums reikia dorų prekybininkų“, – buvo rašoma 1943 m. spalį „Žemaičių žemėje“. „<...> naujųjų mūsų prekybininkų nemažas procentas ateina į tą sritį matyt su nešvariomis intencijomis, su noru staiga ir smarkiai pralobti, kitus skriaudžiant ir išnaudojant“, – po tokios išangos buvo nedelsiant pereinama prie „nesąžiningųjų prekybininkų“ lyginimo su žydais¹⁵¹. Šiame lyginyje neabejotinai galima matyti ir bandymą „nesąžinguosius“ išgąsdinti: įvairiuose tekstuose puse lūpų primenamas Lietuvos žydų likimas – dažniausiai, lakoniškomis frazėmis (pavyzdžiui: „Kai pradėjo rankioti mūsų miestelio žydus“; „Kai jie dingo“¹⁵²). Nesąžiningi „naujieji prekybininkai“ turėjo išvelgti neabejotiną grėsmę „pradingti“. Ankstesniame skyriuje aprašyti vieši pranešimai apie mirtimi baudžiamus spekuliantus turėjo būti kaip įrodymas, kad šis „nesąžiningųjų pradanginimo“ procesas jau vyksta.

Baigiant temą apie „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimą, galima pasakyti, kad naujesiems okupantams tokia ideologinė-propagandinė kampanija (sprendžiant iš šių naratyvų pagrindžiančių tekstų gausos ir sklaidos, toks įvardijimas tinka) buvo naudinga dėl kelių priežasčių: noro paskubomis suorganizuoti bent patenkinamą krašto gyventojų aprūpinimą būtinausiomis prekėmis (ir išvengti galimų socialinių neramumų); noro nukreipti okupuoto krašto gyventojų kūrybinę energiją režimui priimtina kryptimi, t. y. sukurti savotišką „lietuviškąją svajonę“, kurios turėtų siekti nacių režimui priimtinas „naujasis lietuvis“: aktyvus (bet ne per daug), visuomeniškai susipratęs, sąžiningas prekybininkas – ekonominė okupacinio režimo atrama.

Realybė parodė, kad šiems ideologiniams nacių vaizdiniais išsipildyti Lietuvoje nebuvo lemta. Viena vertus, dėl pirmuoju

sovietmečiu nacionalizacijomis pradėto, o Holokaustu nacių užbaigto milžiniško smūgio ikikarinei nepriklausomos Lietuvos prekybinei (gyventojų aprūpinimo) sistemai. Kita vertus, dėl pačių okupuoto krašto gyventojų pragmatiško požiūrio ir puikiai suprantamo (bei pateisinamo) noro siekti juntamos (materialios) gerovės esamuoju laiku ir pasitenkinti trapia spekuliantiška dabartimi, užuot tikėjus okupantų lozungais apie abstrakčią šviesią „naujųjų prekybininkų“ ateitį.

IŠVADOS

1. Pirmomis nacių okupacijos savaitėmis dėl išaugusios spekuliacijos buvo kaltinami žydai. 1941-ųjų rudenį, kai miestų žydai jau buvo suvaryti į getus, o provincijos žydai išžudyti, tapo akivaizdu, kad spekuliacija užsima „vietiniai gyventojai“ (lietuviai, lenkai). Tai galima paaiškinti itin problemišku dėl karo tapusiu miesto gyventojų aprūpinimu būtinausiomis prekėmis ir mainų prekyba tarp miesto ir kaimo gyventojų – tai, į ką režimas žiūrėjo kaip į spekuliaciją.

2. Lietuviškoje nacių okupacijos laikotarpio spaudoje vykdyta plati antispekuliacinės propagandos kampanija, kurios pagrindinis aspektas buvo apeliavimas į visuomenės sąmoningumą: buvo raginama boikotuoti spekuliantus, skūsti juos policijai. Spekuliantai buvo įvardijami kaip visuomenę ištinkančių bėdų kaltininkai tiek konkrečiais atvejais (pavyzdžiui, dėl „netikro žibalo“ sukeltų gaisrų), tiek abstrakčiai – dėl visuomenės aprūpinimo problemų (eilių prie parduotuvių, prekių trūkumo ir kt.)

3. Kita antispekuliacinės propagandos kryptis – legalių spekuliacijos alternatyvų (lombardų, komisų, mainų parduotuvių ir kt.) propagavimas – buvo mažai efektyvus. Viena vertus, tai dėl pačių siūlomų alternatyvų

ribotumo (komisinių mokesčių, privalomos narystės), o kita vertus – dėl menko šių alternatyvų paplitimo (iš esmės tik Vilniuje ir Kaune) ir negausios jų reklamos.

4. Trečia anitispekliacinės propagandos kryptis – gąsdinimas represijomis – buvo savita dėl spaudoje dažnai išsakomų reikalavimų bausti spekuliantus mirties bausme, bet tuo pat metu labai retai pasitaikiusių pranešimų apie mirtimi nubaustus spekuliantus (iš viso tokių atvejų pasitaikė dvylika). Režimas dažniausiai apsiribojo baudomis, įvairiomis sugėdinimo akcijomis (pavyzdžiui, „spekuliantų gėdos eisena“ Vilniuje), parduotuvių uždarymu ar įkalinimu priverčiamojo darbo stovyklose.

5. Nacių režimas propagavo lietuvių ėjimą į prekybos verslą, vykdytas „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimas. Visa tai buvo viešai vaizduojama kaip istorinė lietuvių tautos galimybė suformuoti „naująją prekybą“, kuri būtų kokybiškai kitokia, nei anksčiau vyravusi prekyba (dažniausiai įvardijama kaip žydiška, kupina įvairių apgaulių ir spekuliacijų).

6. Nepaisant trumpalaikių kursų ir prekybos mokyklų tinklo plėtojimo, apmokytų prekybininkų nacių okupacijos metais tebuvo parengiama po kelis šimtus per metus. Holokausto atvertas skyles Lietuvos prekybos sistemoje tokiais tempais „naujojo

tipo prekybininkai“ būtų užpildę tik per kelis dešimtmečius.

7. Nuo 1943 m. vidurio spaudoje vis dažniau pasirodydavo publikacijos, kuriose išsakomas nusivylimas „naujaisiais prekybininkais“ – pastebima, kad ir tarp jų pasitaiko suktybių bei spekuliacijų. Spekuliuojantys „naujieji prekybininkai“ buvo lyginami su žydais („senojo tipo prekybininkais“). Iš to galima suprasti, kad režimas vertino „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimą kaip nepasisekusį.

8. Tiek antispekuliacinė propaganda, tiek „naujųjų prekybininkų“ luomo kūrimas turėjo atitraukti okupuotos Lietuvos gyventojų dėmesį nuo tikrųjų problemų – Holokausto sugriautos gyventojų aprūpinimo sistemos ir naujųjų okupantų polinkio ekonomine prievarta (pyliavomis, įvairių medžiagų rinkimo vajais) išnaudoti okupuotą kraštą.

9. Abi Lietuvoje nacių vykdytos socialinio-ekonominio pobūdžio propagandos kampanijos nebuvo sėkmingos: spekuliacijos mastai nemažėjo, visuomenė į spekuliantus neretai žiūrėjo teigiamai ir pati perimdavo spekuliantiškus įgūdžius (pavyzdžiui, miestiečių važiavimai į kaimus mainams), o blogiausia (režimo požiūriu) buvo tai, kad spekuliantiškais polinkiais buvo persisunkę ir „naujieji prekybininkai“ – tie, kurie buvo laikomi ekonomine naujojo režimo atrama.

Nuorodos

¹ J. Braslauskas, Gyventojų aprūpinimas ir kasdienis gyvenimas nacių okupuotoje Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 2016, nr. 2 (40), p. 28–50.

² J. Braslauskas, „Prekyba Lietuvoje viešpataujant naciams“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2001, t. 9, p. 54–75.

³ A. Lazauskienė, *Pirmoji aukštoji mokykla Šiauliuose: prekybos institutas (1939–1944 m.)*, Šiauliai, Šiaulių universiteto leidykla, 2009, 93 p.

⁴ N. Šepetys, „Verslininko tipo paieškos Lietuvos istorijoje“, *Visuomenės požiūris į verslininką: Koks ir*

kodėl?, Vilnius, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013, p. 67–68.

⁵ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva: 1941–1944*, Vilnius, LGGRTC, 1998, 600 p.

⁶ Visi turi tuojau pradėti darbą, *Į laisvę*, 1941-06-25, nr. 2, p. 1.

⁷ Kauno Karo Komendanto įsakymai, *ibid.*, p. 2.

⁸ Įsakymas Nr 1, *Naujoji Lietuva*, 1941-06-29, nr. 1, p. 4.

⁹ Draudžiama kelti kainas, *Žemaičių žemė*, 1941-07-11, nr. 2, p. 3.

¹⁰ Kovokime su spekuliantais ir išnaudotojais, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-08, nr. 9, p. 3.

¹¹ Dėl atsargų atidavimo, *ibid.*, 1941-07-25, nr. 24, p. 3.

¹² Žydai varo prekybą pakelėse, *ibid.*, 1941-07-11, nr. 12, p. 3.

¹³ Jei spekuliantas, tai būtina žydas, *ibid.*, 1941-08-01, nr. 30, p. 3.

¹⁴ Nubausti už kainų kėlimą, *ibid.*, 1941-08-06, nr. 34, p. 4; Nubausti už kainų kėlimą, *ibid.*, 1941-08-07, nr. 35, p. 5.

¹⁵ A. Keršys, Nenormalūs reiškiniai, *ibid.*, 1941-08-14, nr. 41, p. 5.

¹⁶ Širvintuose žydai reikalinga sudrausti, *ibid.*, 1941-08-12, nr. 39, p. 2.

¹⁷ M. Sargenis, Kova su spekuliacija, *ibid.*, 1941-07-25, nr. 24, p. 1.

¹⁸ Prekybos reikalais, *Į laisvę*, 1941-09-25, nr. 81, p. 6.

¹⁹ Bus užkirstas kelias spekuliacijai, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-28, nr. 26, p. 3.

²⁰ Nelegaliai prekiaujama, *ibid.*, 1941-09-11, nr. 63, p. 3.

²¹ Prekyba ar saivaliavimas, *ibid.*, 1941-07-14, nr. 14, p. 2.

²² Draudžiamas prekiavimas užmiesčiuose, *Į laisvę*, 1941-10-02, nr. 87, p. 6.

²³ Pastebėta, *Naujosios Biržų žinios*, 1941-09-27, nr. 10, p. 4.

²⁴ Negalima prekiauti pakelėse, *Žemaičių žemė*, 1941-09-20, nr. 15, p. 2.

²⁵ Kaune įvedamos kortelės, *Į laisvę*, 1941-07-05, nr. 11, p. 3.

²⁶ Kortelių sistema bus tobulinama, *ibid.*, 1941-07-24, nr. 27, p. 8.

²⁷ Nesigrūskite į eiles, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-07, nr. 8, p. 3.

²⁸ Maisto produktų pirkimo reikalu, *ibid.*, 1941-07-11, nr. 12, p. 3.

²⁹ Be reikalo kaimiečiai skriaudžia miestų gyventojus, *ibid.*, 1941-07-24, nr. 23, p. 3.

³⁰ Valstiečiai turi suprasti, *ibid.*, 1941-12-24, nr. 152, p. 5; Ūkininkai ir spekuliacija, *Žemaičių žemė*, 1942-08-29, nr. 35, p. 4.

³¹ Kova su spekuliacija, *Naujoji Lietuva*, 1942-01-17, nr. 13, p. 2.

³² Valstiečiai, saugokitės spekuliantų, *ibid.*, 1942-02-28, nr. 50, p. 1.

³³ Ūkininkai, aprūpinkite miestą, *ibid.*, 1942-03-15, nr. 63, p. 8.

³⁴ Didelė krata siaurajame geležinkelyje, *Ateitis*, 1943-05-15, nr. 102, p. 6.

³⁵ Rubliai ir markės, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-21, nr. 20, p. 3.

³⁶ Kova su spekuliacija, *ibid.*, 1941-11-09, nr. 114, p. 1.

³⁷ Pergalės sabotажininkai, *ibid.*, 1942-02-11, nr. 35, p. 4.

³⁸ Vedama griežta kova su spekuliacija, *Į laisvę*, 1941-12-08, nr. 143, p. 4; Įspėjimas spekuliantams ir perkantiems iš jų, *ibid.*, 1942-02-07, nr. 32, p. 5.

³⁹ Paskutinis įspėjimas, *Naujoji Lietuva*, 1942-04-23, nr. 95, p. 4; Įspėjimas spekuliantams ir iš jų perkantiems, *Tėviškė*, 1942-02-20, nr. 8, p. 4.

⁴⁰ Visuomenės priešai, *Naujoji Lietuva*, 1942-02-10, nr. 34, p. 4; Šis karas lemia ir Lietuvos ūkininkų ateitį, *Žemaičių žemė*, 1942-01-24, nr. 4, p. 6.

⁴¹ Mūsų pareigos kelias, *ibid.*, 1941-12-13, nr. 27, p. 1.

⁴² P. Varūnas, Ponas papirosas ir savigarba, *ibid.*, 1942-06-27, nr. 26, p. 4.

⁴³ Pas sužeistuosius netikro žibalo vartotojus, *Ateitis*, 1943-02-16, nr. 8, p. 6.

⁴⁴ Sprogus lempai apdegė 8 asmenys, *Nepriklausoma Lietuva*, 1942-12-08, nr. 290, p. 4.

⁴⁵ Dėl blogo žibalo sudegė visi trobėsiai, *ibid.*, 1942-12-13, nr. 295, p. 4.

⁴⁶ Aukos vartojant netinkamą žibalą, *ibid.*, 1943-02-06, nr. 32, p. 4.

⁴⁷ Atsargiau su spekuliantiniu žibalu, *Naujosios Biržų žinios*, 1942-11-14, nr. 28, p. 4.

⁴⁸ Skaudžios nelaimės, *Žemaičių žemė*, 1942-12-22, nr. 51-52, p. 2.

⁴⁹ V. Vasiliauskas, Kovokime su spekuliantais, *ibid.*, 1942-07-25, nr. 30, p. 5.

⁵⁰ Užkirskim kelią spekuliacijai, *Naujoji Lietuva*, 1941-12-12, nr. 142, p. 3.

⁵¹ Vieša spekuliacija, *Žemaičių žemė*, 1941-12-24, nr. 28, p. 5.

⁵² Gatvės žvirbliai, *Naujoji Lietuva*, 1943-09-07, nr. 209, p. 5.

⁵³ Jaunieji spekuliantai, *Ateitis*, 1944-04-11, nr. 85, p. 6; Baudžia už spekuliaciją bilietais, *ibid.*, 1944-03-21, nr. 68, p. 6; Spekuliacija teatro ir kino bilietais, *Naujoji Lietuva*, 1944-03-23, nr. 70, p. 3.

⁵⁴ Modernieji spekuliantai, *Naujoji Lietuva*, 1943-01-29, nr. 25, p. 4; Dėl spekuliacijos ir tvarkos kinuose, *ibid.*, 1944-01-14, nr. 11, p. 4; Vagių recidyvistų mokyklos, *ibid.*, 1944-02-03, nr. 28, p. 4; Mokinys – spekuliantas, *ibid.*, 1944-04-06, nr. 82, p. 4.

⁵⁵ Priaugančioji karta, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-09-04, nr. 35, p. 1.

⁵⁶ Auklėkime jaunąjį žmogų, *Žemaičių žemė*, 1944-01-22, nr. 3, p. 2.

⁵⁷ D. Steponaitis, Vampyras, *Į laisvę*, 1942-03-02, nr. 51, p. 2.

⁵⁸ Karo ūkio sabotuotojai, *Ateitis*, 1944-07-03, nr. 151, p. 6.

⁵⁹ Visuomenės priešai, *Į laisvę*, 1942-02-09, nr. 33, p. 2.

⁶⁰ Kova su spekuliacija, *Naujoji Lietuva*, 1941-11-09, nr. 114, p. 1.

⁶¹ Visuomenės atmatos, *Panevėžio apygardos balsas*, 1943-06-05, nr. 22, p. 4.

⁶² Č. Jankauskis, Kooperatinės veiklos plėtimas, *Žemaičių žemė*, 1942-03-28, nr. 13, p. 4.

⁶³ Tautos kenkėjai, *Naujosios Biržų žinios*, 1942-04-18, nr. 8, p. 3.

⁶⁴ Lietuvių tautos priešai, *ibid.*, 1942-11-07, nr. 27, p. 1.

⁶⁵ B. Ramaunskas, Įvairių rūšių spekuliacija ir tikrieji jos kaltininkai, *Panevėžio apygardos balsas*, 1941-11-29, nr. 1, p. 4.

⁶⁶ Ūkininkai nusiskundžia, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-05-22, nr. 20, p. 4.

⁶⁷ Priešgaisrinė apsauga, vandens tiekimas, lombardo veikla ir kiti Kauno miesto reikalai, *Į laisvę*, 1941-11-19, nr. 127, p. 4.

⁶⁸ Miesto Lombardas pradeda kovą su spekuliacija, *Naujoji Lietuva*, 1941-10-16, nr. 94, p. 3.

⁶⁹ Iš Vilniaus Miesto Lombardo, *ibid.*, 1942-02-08, nr. 33, p. 8.

⁷⁰ Vilniaus Prekybos Namai, *ibid.*, 1942-09-22, nr. 224, p. 4.

⁷¹ Vilniaus Prekybos Namai, *ibid.*, 1942-11-12, nr. 268, p. 4.

⁷² Kaune steigama mainų prekybos krautuvė, *Ateitis*, 1943-01-21, nr. 16, p. 6.

⁷³ Lombardo patarnavimais per metus pasinaudojo apie 9000 kauniečių, *ibid.*, 1944-06-05, nr. 129, p. 4.

⁷⁴ Mainų krautuvė turi didelį pasisekimą, *ibid.*, 1943-12-06, nr. 283, p. 6.

⁷⁵ Vilniaus Miesto Lombardas atidaro mainų parduotuvę, *Naujoji Lietuva*, 1943-11-05, nr. 259, p. 4.

⁷⁶ Nauja mainų prekybos parduotuvė, *ibid.*, 1944-04-25, nr. 97, p. 4.

⁷⁷ Spekuliantai busią baudžiami iki mirties bausmės, *Į laisvę*, 1941-10-29, nr. 110, p. 2.

⁷⁸ Slaptoji prekyba, *ibid.*, 1942-11-03, nr. 257, p. 2; Kova su slaptąja prekyba ir kainų kėlimu, *ibid.*, 1942-12-15, nr. 293, p. 2; Slaptoji prekyba – nusikaltimas lietuvių tautai, *Naujoji Lietuva*, 1942-11-06, nr. 263, p. 2; Tautos kenkėjai, *Naujosios Biržų žinios*, 1942-04-18, nr. 8, p. 3.

⁷⁹ Karo lauko teismo sprendimai protektorate, *Į laisvę*, 1941-10-11, nr. 95, p. 6.

⁸⁰ Nuteisti mirti trys spekuliantai sviestu, *ibid.*, 1942-09-02, nr. 204, p. 2.

⁸¹ Baudos už kainų nesilaikymą, *ibid.*, 1942-02-09, nr. 33, p. 2.

⁸² Visuomenės priešai, *ibid.*, p. 6.

⁸³ Nubaustieji spekuliantai, *Naujoji Lietuva*, 1942-02-27, nr. 49, p. 4.

⁸⁴ Nubausti lupikautojai ir triukšmadariai, *Žemaičių žemė*, 1941-10-04, nr. 17, p. 6.

⁸⁵ Spekuliantai Vilniaus gatvėse, *Naujoji Lietuva*, 1942-02-28, nr. 50, p. 4.

⁸⁶ Vėl spekuliantai Vilniaus gatvėse, *ibid.*, 1942-03-13, nr. 61, p. 4.

⁸⁷ Spekuliantai bus imami įvairiems darbams, *ibid.*

⁸⁸ Už spekuliaciją uždaryta 15 krautuvių, *ibid.*, 1942-03-19, nr. 66, p. 4.

⁸⁹ Prieš kainų kėlėjus ir spekuliantus, *ibid.*, 1942-09-17, nr. 220, p. 2.

⁹⁰ Griežtas žygis prieš spekuliacinę ir mainų prekybą, LAI, 1942-11-07, nr. 261, p. 2.

⁹¹ Aštrus žygis prieš slaptąją prekybą ir kainų kėlėjus, *ibid.*; Kova su kainų kėlimu ir slaptąja prekyba, in: NL, 1942-11-13, nr. 269, p. 3.

⁹² Mainų prekyba, *ibid.*, 1943-08-22, nr. 196, p. 6.

⁹³ Nubausti spekuliantai ir lupikautojai, *ibid.*, 1941-11-18, nr. 121, p. 3.

⁹⁴ Paskutinis išspėjimas kainų kėlėjams, *Į laisvę*, 1942-03-10, nr. 58, p. 4.

⁹⁵ Didelė akcija prieš spekuliantus ir patamsio gaivalus, *ibid.*, 1942-06-19, nr. 142, p. 2; Paraližuotas spekuliantų veikimas, *Naujoji Lietuva*, 1941-08-19, nr. 44, p. 7; Kauno turgavietėse, *Žemaičių žemė*, 1942-07-25, nr. 30, p. 5; Plati medžioklė Šiaulių turguje, *Ateitis*, 1943-07-27, nr. 171, p. 4; Didelė krata siaurajame geležinkelyje, *Tėviškė*, 1943-05-21, nr. 21, p. 4.

⁹⁶ Išspėjimas, *Naujoji Lietuva*, 1943-06-12, nr. 138, p. 3.

⁹⁷ Spekuliantas nuteistas mirti, *Į laisvę*, 1942-11-06, nr. 260, p. 2.

⁹⁸ Išspėjimas spekuliantams, *ibid.*, 1942-11-17, nr. 269, p. 2.

⁹⁹ Lauko pašto siuntinėlių vagis pasmerktas mirti, *Ateitis*, 1943-10-11, nr. 236, p. 4.

¹⁰⁰ Mirties bausmė už nusikaltimą karo ūkiui, *ibid.*, 1943-12-06, nr. 283, p. 6; Keturi mirties sprendimai nusikaltėliams recidyvistams, *ibid.*, 1944-05-31, nr. 125, p. 2; Mirties bausmė kariniam

nusikaltėliui, *ibid.*, 1944-06-09, nr. 133, p. 4; Įvykdyta mirties bausmė spekuliantui, *ibid.*, 1944-02-23, nr. 45, p. 8; Sušaudyti du geležinkeliečiai, *Į laisvę*, 1942-05-12, nr. 110, p. 2.

¹⁰¹ Du tautos kenkėjai nuteisti mirti, *Ateitis*, 1943-04-28, nr. 97, p. 6.

¹⁰² Pirkimo lapų klastotojas nuteistas mirti, *Į laisvę*, 1942-02-18, nr. 41, p. 6; Nusikaltėliai karo ūkiui nuteisti mirti, *Ateitis*, 1944-06-27, nr. 147, p. 2.

¹⁰³ Turto svaigulys, *ibid.*, 1943-01-20, nr. 15, p. 1–2.

¹⁰⁴ A. Mantrimas, Lietuvos pramonė ir prekyba be žydų, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-14, nr. 14, p. 2.

¹⁰⁵ Prekyba ir amatai šaukiasi lietuvių, *Į laisvę*, 1941-07-15, nr. 19, p. 4.

¹⁰⁶ Ruošiami lietuviai prekybininkai, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-19, nr. 19, p. 5.

¹⁰⁷ Tvarkoma Vilniaus prekyba, *ibid.*, 1941-07-25, nr. 24, p. 3.

¹⁰⁸ Lietuvių laukia nauji darbo plotai prekyboje, *ibid.*, 1941-07-24, nr. 23, p. 2.

¹⁰⁹ S. Skokauskas, Prekybininko darbas, *ibid.*, 1941-12-11, nr. 141, p. 2.

¹¹⁰ Prekybos reikalais, *Į laisvę*, 1941-09-25, nr. 81, p. 6.

¹¹¹ Pelnas dėl pelno, *ibid.*, 1941-10-30, nr. 111, p. 6.

¹¹² Lietuvių prekybininko darbas, *Naujoji Lietuva*, 1941-10-30, nr. 106, p. 4.

¹¹³ Pardavėjai turi būti sąžiningi, *Į laisvę*, 1942-02-14, nr. 38, p. 8.

¹¹⁴ Kaip rengiami naujieji prekybos kadrai, *ibid.*, 1941-07-22, nr. 25, p. 4.

¹¹⁵ Į amatus, pramonę ir prekybą, *Naujoji Lietuva*, 1942-01-09, nr. 7, p. 1.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Vyt. Kuosa, Pagrindinė prekybos mokyklų reforma, *ibid.*, 1942-06-05, nr. 131, p. 3.

¹¹⁸ Jaunime, susirūpink prekybos verslu, *ibid.*, 1942-08-19, nr. 195, p. 1.

¹¹⁹ Lietuvoje veikia penkios prekybos mokyklos, *ibid.*, 1942-08-22, nr. 198, p. 4; Prekybos mokykla Plungėje, *Žemaičių žemė*, 1942-06-13, nr. 24, p. 5.

¹²⁰ Švenčionėliai, *Naujoji Lietuva*, 1942-11-04, nr. 261, p. 2.

¹²¹ Atidaroma prekybos mokykla Biržuose, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-01-09, nr. 1, p. 4.

¹²² Didelis susidomėjimas prekybos mokslu, *Į laisvę*, 1942-02-18, nr. 41, p. 2.

¹²³ Prekybos mokykloje apie 700 mokinių, *Ateitis*, 1943-02-17, nr. 39, p. 6.

¹²⁴ Biržuose atidaryta prekybos mokykla, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-02-27, nr. 8, p. 2.

¹²⁵ J. Brazauskas, Prekybininkų atžalyne, *Naujoji Lietuva*, 1944-02-29 d. nr. 50, p. 4.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ Dveji metai prekybos mokyklai, *Žemaičių žemė*, 1944-03-18, nr. 11, p. 3.

¹³⁰ 149 nauji prekybininkai, *Į laisvę*, 1941-07-28, nr. 30, p. 4.

¹³¹ Kaip rengiami naujieji prekybos kadrai, *ibid.*, 1941-07-22, nr. 25, p. 4.

¹³² 35 nauji prekybininkai, *Tėviškė*, 1942-06-19, nr. 25, p. 7.

¹³³ Prekybos Institutas išleidžia per 30 diplomuotų prekybininkų, *ibid.*

¹³⁴ Šiaulių Valstybinė Vidurinė Prekybos mokykla, *ibid.*, 1942-08-07, nr. 32, p. 5.

¹³⁵ Pradės veikti prekybininkų pardavėjų kursai, *ibid.*, 1944-03-23, nr. 13-14, p. 6.

¹³⁶ Kauno Aukštesniajai Prekybos Mokyklai penkeri metai, *Ateitis*, 1943-02-18, nr. 40, p. 3–4.

¹³⁷ Žr. Didelis susidomėjimas prekybos mokslu, *Į laisvę*, 1942-02-18, nr. 41, p. 2; Prekybos mokykloje apie 700 mokinių, *Ateitis*, 1943-02-17, nr. 39, p. 6; 35 nauji prekybininkai, *Tėviškė*, 1942-06-19, nr. 25, p. 7; Trumpos žinios iš Panevėžio prekybos mokyklų, *Panevėžio apygardos balsas*, 1943-09-25, nr. 36–37, p. 6; Vidurinės prekybos mokyklos Biržuose oficialus atidarymas, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-02-20, nr. 7, p. 4.

¹³⁸ Kauno Aukštesniajai Prekybos Mokyklai penkeri metai, *Ateitis*, 1943-02-18, nr. 40, p. 3–4.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Ruošiami lietuviai prekybininkai, *Naujoji Lietuva*, 1941-07-19, nr. 19, p. 5.

¹⁴¹ 350 prekybininkų gavo leidimus steigti įmones, *Į laisvę*, 1941-08-20, nr. 50, p. 3.

¹⁴² Dėl prekybinių nesklandumų, *ibid.*, 1942-02-10, nr. 34, p. 2.

¹⁴³ Pardavėjai turi būti sąžiningi, *ibid.*, 1942-02-14, nr. 38, p. 8.

¹⁴⁴ Socialinio gyvenimo žaizdos, *Žemaičių žemė*, 1942-05-16, nr. 20, p. 1.

¹⁴⁵ Įvairūs nusidavimai Šiaulių parduotuvėse, *Tėviškė*, 1942-02-06, nr. 6, p. 5; Kombinatoriai, *Naujoji Lietuva*, 1943-05-16, nr. 115, p. 6; Neteptas – nevažiuosi, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-09-05, nr. 32, p. 5; P. Varūnas, Patys sau kenkiame, *Naujosios Biržų žinios*, 1943-03-13, nr. 9, p. 3–4;

Nori greitai pralobti, *Žemaičių žemė*, 1943-10-17, nr. 42, p. 5.

¹⁴⁶ Tvarkytini prekybos ir amatų reikalai, *Žemaičių žemė*, 1942-09-26, nr. 39, p. 6.

¹⁴⁷ Karo meto kenkėjai, *Naujoji Lietuva*, 1943-08-10, nr. 185, p. 1.

¹⁴⁸ Naujoji aristokratija, *ibid.*, 1943-05-19, nr. 117, p. 4.

¹⁴⁹ V. Gegužinis, Kainos ir spekuliacija karams vykstant Vilniuje, *ibid.*, 1943-10-10, nr. 238, p. 6.

¹⁵⁰ Jie elgiasi kaip žydai, *Ateitis*, 1943-07-03, nr. 151, p. 6; Jie elgiasi kaip žydai, *Naujoji Lietuva*, 1943-07-22, nr. 169, p. 3.

¹⁵¹ Mums reikia dorų prekybininkų, *Žemaičių žemė*, 1943-10-09, nr. 39, p. 2.

¹⁵² Naujoji aristokratija, *Naujoji Lietuva*, 1943-05-19, nr. 117, p. 4.

Gauta 2020 11 13
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Darius Indrišionis

“THEY BEHAVE LIKE JEWS”: ANTI-SPECULATION PROPAGANDA AND THE CREATION OF A CASTE OF “NEW TRADERS” IN LITHUANIA IN 1941–1944

Summary

The article analyses socio-economic propaganda campaigns that were actively developed in the Lithuanian press during the period from 1941 to 1944: 1) anti-speculation propaganda; 2) calls for Lithuanians to engage in trading (this can be visually called the creation of a caste of “new traders”).

In 1941, after the occupation of Lithuania by Nazi Germany, speculative activities increased due to the difficult economic situation, the faltering supply of food products to cities and the interruption of the supply of industrial goods (for example, kerosene, textiles) to villages. The occupation regime carried out an active anti-speculation propaganda campaign, which manifested itself in three ways: 1) calls not to buy goods from speculators and to report speculators to the authorities; 2) promoting legal alternatives to speculation (such as commissions or barter stores); 3) intimidation through repression.

The creation of the caste of “new traders” was based on the belief that Lithuanians would willingly take advantage of the Holocaust, when Jewish traders who had held signifi-

cant positions in pre-war Lithuanian trade, especially in the private sector, were killed (or isolated in ghettos) along with the Jewish community. Lithuanians were urged through the press to engage in trade business, to create a new, nationally-socially oriented, qualitatively different trade system. The network of trade schools had been actively expanded in the towns of the provincial regions.

Despite their ambitions, these two propaganda campaigns did not achieve their goals. Speculation was active throughout the war, while its legal alternatives were unattractive and unpopular, and the actual practice of punishing speculators was far more moderate than the press calls for the death penalty. The creation of the “new traders” caste was also unsuccessful: although trade schools soon began to prepare new trade sector employees, relatively few were prepared, and the same press soon began to criticize “new traders” for taking over “Jewish speculation” and for tending to deceive buyers and the regime.